

ISPARTALI HAKKI EFENDİ'NİN LİSAN-I OSMANİ TEDRİSATI HAKKINDAKİ KONFERANSLARINA GÖRE DÖNEMİN RÜŞTİYE MEKTEPLERİNDE TÜRKÇE EĞİTİMİ

TURKISH EDUCATION IN OTTOMAN JUNIOR HIGH SCHOOLS OF THE PERIOD ACCORDING TO ISPARTALI HAKKI'S CONFERENCES ABOUT THE OTTOMAN LANGUAGE EDUCATION

*Berker KURT**

*Mevlüt GÜLMEZ***

Özet

Türk eğitim tarihinin dönüm noktalarından II. Meşrutiyet döneminde ortaya atılan fikirler ve yapılan tartışmalar, bu dönemdeki eğitim faaliyetlerini iyileştirmekle kalmamış, Cumhuriyetin ilanından sonra eğitimin özellikle Türkçe eğitiminin nasıl bir yol izleyeceğine dayanak olmuştur. Bu dönemin siyasetçi ve müelliflerinden Ispartalı Hakkı Efendi, 1867-1923 yılları arasında yaşamış, edebî yazılarının yanı sıra Türkçenin sadeleşmesi, eğitimi ve öğretimi üzerine çalışmalar yapmış ve görüşlerini katıldığı konferanslarda dile getirmiş önemli bir isimdir. Bu konferanslardan ikisi 22 Ağustos ve 29 Ağustos 1325 (1909) tarihlerinde Mekteb-i Hukuk'ta rüştiye (ortaokul) öğretmenlerine verdiği ve Sırat-ı Müstakim dergisinin farklı sayılarında "Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında" başlığıyla 13 bölüm olarak yayımlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Ispartalı İsmail Hakkı Efendi'nin adı geçen konferanslarındaki görüşlerini ortaya koymak ve dönemin Türkçe eğitimi hakkında çıkarımlarda bulunmaktır. Sonuç olarak, Ispartalı Hakkı Efendi'ye göre dönemin rüştiye okullarında Türkçe eğitiminin önemli sorunları vardır ve bunların temelinde Türkçenin yapısına uygun olmayan Arap alfabesinin kullanılması yatmaktadır.

Abstract

The ideas and debates made during the Second Constitutional Period, one of the turning points in Turkish education, not only improved the educational activities in this period but also provided a basis for how Turkish education, especially Turkish education, would follow after the proclamation of the Republic. Ispartalı Hakkı Efendi, one of the politicians and authors of this period, lived between 1867 and 1923. In addition to his literary writings, he has made studies on the simplification, education and teaching of Turkish language and expressed his opinions in the conferences he attended. Two of these conferences were given to rüştiye (ottoman junior high school) teachers at Mekteb-i Hukuk (The Law School) on 22 August and 29 August 1325 (1909) and were published as 13 chapters with the title of "Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında (About The Ottoman Language Education)" in different issues of Sırat-ı Müstakim Journal.

The aim of this study is to present the views of Ispartalı İsmail Hakkı Efendi in the mentioned conferences and to make inferences about the Turkish education of the period. As a result, according to Ispartalı Hakkı Efendi, Turkish education in rüştiye (ottoman junior high school) schools of the period had important problems and the basis of these was the use of the Arabic Alphabet which did not conform to the structure of Turkish.

Anahtar Kelimeler

*Lisan-ı Osmani Tedrisatı,
Ispartalı Hakkı Efendi,
Türkçe öğretimi,
Dil bilgisi öğretimi.*

Key Words

*The Ottoman language
education,
Ispartalı Hakkı Efendi,
Teaching Turkish,
Grammar Teaching.*

* Dr. Öğr. Üyesi,
Akdeniz Üniversitesi Eğitim
Fakültesi, berkerakdeniz@
gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi,
Akdeniz Üniversitesi Eğitim
Fakültesi,
mgulmezz@gmail.com

Kurt, B. ve Gülmez, M. (2019). Ispartalı Hakkı Efendi'nin Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkındaki Konferanslarına Göre Dönemin Rüştiye Mekteplerinde Türkçe Eğitimi, III. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler. S. 111-120.

<http://symposium-ifwt.org/wp-content/uploads/2019/09/TAM-MET%C4%B0N.pdf>

Giriş

Parlamentolu rejime dönüş için Anayasanın tekrar yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine kadar geçen zamana verilen isim (Akyüz, 2005: 241) olan II. Meşrutiyet dönemi, Türk eğitim tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Öyle ki Türkiye tarihinde eğitim hakkında en çok yayının yapıldığı, eğitim sorunları ile en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan (Şahin ve Tokdemir, 2011: 852) bu dönemde ortaya atılan fikirler ve yapılan tartışmalar, bu dönemdeki eğitim faaliyetlerini iyileştirmekle kalmamış, Cumhuriyet'in ilanından sonra eğitimin özellikle Türkçe eğitiminin nasıl bir yol izleyeceğine dayanak noktası olmuştur. Akyüz (2005: 241,242) Meşrutiyet dönemi eğitiminin temel özellikleri şöyle sıralamıştır:

1. Siyasi hayat ve fikir hareketleri birden canlanmış, yayın özgürlüğüne kavuşma yanında, özellikle Balkan Savaşları, aydınları toplumsal sorunları ve derterleri acımasız bir dille ortaya koymaya itmiştir. Eğitim sorunları da üzerinde önemle durulan bir alan olmuştur.
2. Dönemin başında, Meşrutiyetin ilanı ile beraber, aşırı hürriyetçi bir haya ortaya çıkmış, bu okullara da yansımıştır. Bu nedenle, önceleri okullara "hürriyetçi mektepler" dendiği olmuştur. Fakat, bu terimle aslında, okulların içine yuvarlandığı disiplinsizlik, keşmekeş, başıboşluk, gösteriş (nümayiş) anlatılmak istenmiştir. 31 Mart Olayı bastırıldıktan sonra, okullarda disiplin de sağlanmıştır.
3. Özellikle Balkan Savaşlarından (1912-1293) sonra, toplumda eğitim konularına ilgi artmış, âdeta herkesin gözü açılmış, eğitim işleri yalnızca Maarif Nezaretinin işi olmaktan çıkmıştır. Ancak Balkan Savaşları felaketinden çıkarılan, "*toplum olarak uyusukluktan silkinip, çalışıp çaba harcayarak toparlanmak gerektiği, yoksa devletin daha büyük felaketlerle karşılaşacağı*" gibi dersler, düşünceler ve öz eleştiriler, ne yazık ki, çabuk unutulmuştur.
4. Balkan Savaşları ve felaketlerinden sonra toplumda, "*çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır*" şeklinde görüş benimsenmiştir. Fakat bu, genellikle, bir slogan görünümünden öteye gidememiştir.
5. Özellikle Balkan Savaşlarına kadar "taassup" nedeniyle kızların eğitimi konusunda verimli çalışılmamış, fakat Balkan felaketinden sonra taassup azalmış, daha cesurca ve etkili çalışmalar yapılabilmıştır.
6. Kızlar için ilk kez bir yüksek öğretim kurumu açılmıştır.
7. Dönemin sonuna doğru geleneksel sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmıştır.
8. Okul öncesi eğitimde ilk ciddi adımlar atılmıştır.
9. Medreselerin ıslahı için fikirler ve teşebbüsler yaygınlaşmıştır.
10. Öğretmen yetiştirilmesinde yenilikler yapılmış, önemli adımlar atılmıştır.
11. Öğretmenler ilk kez bu dönemde mesleki örgütler kurmuşlardır.
12. Eğitimde niceliğe, yani okul, öğrenci ve öğretmenleri sayıca artırmaya öncelik verilmiş, nitelik hemen her zaman ikinci planda kalmıştır.
13. Programlara sosyal, siyasi muhtevalı, hayata dönük bazı dersler girmiştir.
14. Eğitimin bilim olarak işlenmesinde ciddi gelişmeler sağlanmış, Batının önemi fikir ve yöntemleri çok daha iyi tanınmaya başlamıştır. Pedagoji ve eğitim, eğitimcilerde ve toplumda gittikçe saygı ve ilgi uyandıran bilimler olarak görülmüştür.
15. Daha önce öğretimde öğretmen, kitap, hafıza çok önemliydi. Meşrutiyet döneminde bunların yerine tabiat, eşya, olay, deney getirildi. Bu o dönem için "ihtilalci bir pedagoji" demektir.
16. Eğitim Bakanlığı ilk kez ülkenin renkli eğitim haritasını yayımlamıştır.
17. Meşrutiyet dönemi eğitiminde özellikle yöntem ve tekniklere ilişkin yenilikler görülmekle beraber eğitime ortak ve kesin bir "amaç" gösterilememiştir.

Bu gelişmelerin yanında yeniden yürürlüğe giren Anayasada Türkçenin resmî dil olarak belirtilmiş olmasından yararlanılarak devlet ilkokullarında Türkçe zorunlu dil durumuna getirildi. Şu şartla ki, Türk olmayan topluluklar, çoğunlukla buldukları bölgelerde Türkçenin yanında kendi dillerini de

okutabileceklerdi. Ortaokullarda ise Türkçe zorunlu dil olmaya devam edecek, bölge dili ise serbest olacaktı (Karal, 2001:77). Bu kararları Osmanlının varlığından itibaren Türkçe ve Türkçe eğitimiyle ilgili aldığı en önemlileri arasında değerlendirmek mümkündür.

Çalışmamızın konusu Türkçe ve Türkçe eğitimiyle ilgili bu denli önemli kararların alındığı bir dönemde, dilin ve dil eğitiminin durumudur. Bunu ortaya koymak için dönemin önemli **isimlerinden** Ispartalı Hakkı Efendi'nin görüşleri değerlendirilmiştir. 1867'de Isparta'da doğmuş ve 5 Şubat 1923'te İstanbul'da vefat etmiş olan Ispartalı Hakkı Efendi, Ağlırcı zade Mustafa Hakkı, Ağlırcı zade Hakkı Efendi veya Ağlırcı(ca)zade Ispartalı Hakkı adlarıyla da tanınmıştır. II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'nda Isparta Mebusu olarak görev yapmıştır. İslah-ı Huruf Cemiyeti üyesi olan Ispartalı Hakkı Efendi Türk Derneği'nin kurucularındandır. İslam Mecmûası, Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad ve Türk Yurdu gibi dergilerde “Osmanlı Dili Öğretimi”, “Türklük”, “Dilimiz” İçinde” ve “Köyümden Geliyorum” vb. başlıklı çok sayıda yazı kaleme almış, (Efe, 2017: 33) okul, bilim ve kültür merkezlerinde konferanslar vermiştir¹.

Çalışmamızın dokümanını Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 22 Ağustos ve 29 Ağustos 1325 (1909) tarihlerinde Mekteb-i Hukuk'ta rüştiye (ortaokul) öğretmenlerine verilen konferansın Sırat-ı Müstakim dergisinin farklı sayılarında “Lisan-ı Osmanî Tedrisatı Hakkında” başlığıyla 13 bölümden oluşan yazılar oluşturmaktadır. Yazılara erişimde iki kaynak kullanılmıştır. Bunlar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi tarafından dijital ortama aktarılan metinlerin eski yazı orijinal nüshaları ve Bağcılar Belediyesi tarafından günümüz alfabesine aktarılan Sırat-ı Müstakim dergisinin 3. cildi olmuştur.

1. Rüştiye Mekteplerinde Dil Eğitiminin Genel Durumu:

1839'da açılmaya başlayan ilkokul (iptidai) ve lise (idadi) arasında eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü günümüzün ortaokulu denkliğindeki rüştiye okullarının müfredatında ilk zamanlarda kavâid-i lisân-ı Osmânî, imlâ ve inşâ, kavâid-i Arabiye ve Farisiye gibi dil dersleri bulunmaktaydı. 1893'te programda esaslı değişiklikler yapılmış (Altınova, 2010: 257) Türkçe okuma (kıraat), sarf ve nahvin de öğretilmesi sağlanmıştır. Bu mevcut durum çerçevesinde Ispartalı Hakkı Efendi, rüştiye okulları programında “lisân-ı Osmânî”, “kavâid-i lisân-ı Osmânî” veya sadece “kavâid” olarak adlandırılan ve temel amacı öğrencilerin Türkçe sözcükleri kurallara uygun olarak bir araya getirmelerini amaçlayan bir dersin olduğunu ancak bu derste genel olarak öğrencilere sadece kural öğretiminin amaçlandığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Mekâtib-i Rüşdiyye programlarında “lisân-ı Osmânî”, “kavâid-i lisân-ı Osmânî” veya sâdece “kavâid” diye gösterilen bir şey var. Bu nedir? Bundan maksad, bizzât lisan mıdır? Lügatiyle fülânıyla bütün Türkçe midir? Yoksa bunun yalnız bir ciheti midir? Biliyoruz ki bundan maksad bir cihettir. Türkçenin lügatlerini birbirine rabt ve terkîb etmektir. Onu bir saat gibi işletmektir. Onun nasıl işlediğini anlamaktır. Fakat bu terkip işinin yanında terkipte kullanılacak kerestenin de yeri vardır. Zâten bu iki şeyi birbirinden ayırmak müşkil. Çünkü lügat ve kavâid birbirine mürtebit. Fakat bu derste kavâid doğrudan doğruya maksûd olarak nazarda tutulur. (LOTH1²)

Ispartalı Hakkı Efendi'ye göre genel olarak öğretimin ve özel olarak dil eğitiminin temel özelliği yapay olmasıdır. Yapaylığın kaynağı ise insan yaratılışına aykırı olmasına rağmen alışkanlıklar neticesinde öylece kabul edilmiş uygulamaların hâlâ devam ettirilmesidir. Ona göre çözüm insan yaratılışına teslim olmak ve sadeleşmektir:

¹ Ispartalı Hakkı'nın hayatı ve eserleriyle ilgili Safa Ağlırcı tarafından kaleme alınmış ve Göltaş Kültür Yayınları tarafından yayımlanmış Ağlırcı(ca)zade Ispartalı Hakkı adlı biyografik eser önemli bir kaynaktır.

² Konferans 13 bölüm olarak neşredilmiştir. Doğrudan alıntılar hangi bölümden alınmışsa ona göre kodlanmıştır: LOH1(Lisan-ı Osmanî Tedrisatı Hakkında birinci bölüm), LOH2 (Lisan-ı Osmanî Tedrisatı Hakkında ikinci bölüm) gibi.

Mekteplerdeki tadrîsâtta acaba tabiati taklîd ve tabîatin ilcââtına temessük ediyor muyuz? Maatteessüf itirâf edelim ki etmiyoruz. Hem pek çok cihetten. İşte pek çok hilâf-ı tabîat şeyler var... Fakat alışmışız... Farkında olmuyoruz. Tütün içer gibi, kahve içer gibi bunlarla uzlaşmışız. Bakılsa kahve içilir şey midir? Kara ve acı bir su.. Fakat alışınca oluyor... Afyon bile yiyorlar. En şâyân-ı esef olan bir noktadır ki kusuru yapan biz iken bîçâre etfâl-i ma'sûme bunun mağdûru oluyor. Lisân ve kavâidi kolaylıkla tahsile mâni olan engelleri ne kadar atar isek, tabîate temessûkle işi ne kadar sâdeleştirir isek o kadar iyi bir şey yapmış oluruz. (LOTH1)

Ispartalı Hakkı Efendi'ye göre dil öğretiminde yapaylığın temel nedeni konuşulan dil ile yazılan dil arasındaki farklılıktır. Ispartalı Hakkı Efendi, bu durumu ve bunun sonucunu örnekleriyle şöyle açıklamaktadır:

Lisân tabîatten çıkarılmış, müz'ice ve müfsid engellere kaptırılmış, dedik. Çünkü ma'lûmumuz ki söylenilen lisân ile yazılan lisân arasında büyük açıklık var. Lügatler bizim değil.. Bunların telaffuzu bizim değil.. Bunları işleten kâ'ideler bizim değil.. Yazı bizim değil.. Ana kucağından mektep sıralarına düşen, sene sene sınıf sınıf ilerleyen çocuk zaman geçtikçe bu kayıtlardan daha ziyâde sıkılıyor.. Bu yükün altında daha ziyâde eziliyor. Zavallı çocuk... Bakıyor ki yer, gök, her şey değişmiş... Yerin adı arz olmuş, zemîn olmuş... Güneş demiyorlar... Şems diyorlar, hürşid diyorlar, mihr diyorlar, âfitâb diyorlar... Ay demiyorlar, kamer diyorlar, mâh diyorlar. At diye tanıdığı hayvana on on beş ad takmışlar... Feres, esb, rahş, semend, reh-vâr, şeb-dîz, yek-rân, tevsen, sûtûr, kümeyt, edhem diyorlar. Deniz diye, bildiği şey, bahr, deryâ, yemm, lücce, kulzüm, muhît ve daha birçok şey olmuş. Bir şeye yalnız bir isim kâfi iken böyle birçok isim takılmasına bir türlü aklı ermiyor. Buradan zihnine bir körlük, bir sarmazlık gelmeğe başlıyor. Zavallı çocuk... Bunları alıştığı, tabiat edindiği gibi telaffuz da edemiyor. Meselâ "deryâ"yı "serçe" gibi, yâhûd "karga" gibi söylemek kâbil mi? Hâlbuki kendisi iki meftûh heceli kelimeleri ancak "serçe" gibi "karga" gibi telaffuza alışıktır... Bunu değiştirmek kendisince alıştığı âhengin hilâfidir. Zavallı çocuk kendi bildiğini okuyamayacak. "Hava" diye bildiği kelimeyi "hevâ" telaffuz edecek "şarab" diye bildiği kelimeyi "şerâb" okuyacak. "Lokma" diye öğrendiği kelimeyi "lukme" diye yutacak. Artık "tahta", "hafta", "hasta", "yağma" diyemeyecek. "Zavallı"yı bile "zevâllı" gibi inceleyecek. Zavallı çocuk... Görüyor ki Türkçeliğini anlamaya başladığı birçok kelimeler de bu bid'atçiliğe kurbân edilmiş. "Para" Türkçe, "yara" Türkçe, "kara" Türkçe, "ara" Türkçe.. Bunları pek iyi anlıyor. Bunları niçin "çâre" gibi "pâre", "kâre", "âre" diye telaffuz edildiğini anlayamıyor.

Zavallı çocuk.. Bu gayr-ı tabii parıltılar arasında bırakılacak olursa az zamanda kamaşır, kör olur. Demirle karışık teneke yükletilmiş kağşak yük arabaları gibi çat çat çatlayan bu gibi ibâreleri kafalarına dolduran çocuklarda artık selâmet- i zihin kalır mı? (LOTH1)

Arapça ve Farsçanın neden olduğu bu yapay ortamda, gereken önem verilmesine de öğrencilerin oldukça başarılı oldukları bir dil mevcuttur: Türkçe. Ispartalı Hakkı Efendi konferansında bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Mekâtib-i Rüşdiyye müdâvimleri Türkçeyi zâten tekellüm etmektedirler. Bunlar bunu kaç kere kırdıkları bir oyuncak kadar tanurlar. Gerek lügat denilen müfredâtı bilmek itibâriyle, gerek bunları kavâide göre rabt u terkiib ile işletmek ve tasarruf etmek itibâriyle Türkçe ile, Türkçenin hattâ ince nükteleriyle oynamayı pek iyi bilirler. Bu hâl karşısında, bunlara yabancı bir lisan öğretir gibi, bunu yeniden temrîn ve tadrîs etmek abes olmaz mı? Vâkiâ bunlar lügatlere de sâhipler... Bunların mekanizmasına de bigâne değiller.. Bunu az çok iyi işleyen bir saat gibi işletirler. Fakat bu işte, bu işletmede epeyce hatâlar vardır. Bundan başka da bunların söylemekte gösterdikleri kuvvet ve meleke yüzedir. Temrîn ve tadrîs ile o hatâlar kalkar, o kuvvet o meleke daha sağlamlaşır. (LOTH1)

Bugün ortaokullarda üzerinde ısrarla durulan dil bilgisi kurallarını öğretmek yerine; doğru, derinlemesine ve etkili bir anlama ve anlama beceri için dil bilgisi kurallarının bir amaç değil araç olduğu ifadesi 110 yıl önce İspartalı Hakkı Efendi tarafından şöyle dile getirilmiştir:

Çocuk gördüğü şeyleri derin görüp göstermeğe alıştırsa, çocuğun etrâfindakiler sözü yanlışsız ve düzgün söyleyebilse kavâidi ders sûretinde temrin etmeğe ihtiyaç azaldıkça azalır idi. Belki de bu ihtiyaç kalkıp istikbâle karşı ihzâr edilmeleri bize vâcib olan çocuklarımızın kıymetli vakitleri kâbiliyyetleri daha mühim, daha faydalı şeylerde kullanılır idi. Fakat bugün bu bir hayâl hâlinededir. Biz bu hakîkati daima göz önünde tutarsak bu gayeye adım adım takarrüb edebiliriz. (LOTH1)

Dil eğitimindeki mevcut durumun oluşmasının önemli bir nedeni de dönemin dil bilimcileri arasındaki görüş farklılıklarıdır:

Bugün görüyoruz ki kavâid fikri tezelzülde. Herkes bir akılda, herkes başka bir ictihâda tâbi. Lisân ve kavâid âleminde âdetâ bir anarşi, bir fetret hüküm-fermâ. İş kânûnunu buluncaya kadar bu hâl devâm edecek. Bu da bir inkılâptır. Bu fetret esnâsında işin sevk ü idâresine bakanların, muallimlerin, kalem sâhiplerinin, basîreti lâzımdır. Bunlarda lisânın âtîsi için birtakım esaslı fikirler olmalı. (LOTH13)

2. Dil Öğretim Yöntemlerinin Durumu

İspartalı Hakkı Efendi, çocuklara verilen dil eğitiminin yapaylığından söz ettikten sonra bundan nasıl kurtulacağımız hakkında önemli bilgi ve örnekler sunmaktadır. Bunlara geçmeden önce rüştiye okullarındaki ana dili eğitiminin kelime, kural, vezin, yapı vs. ezberlemekten ibaret olduğunu “...Usûl-i tadrîsimiz hep kitabı hışır hışır ezber ettirmekten ibâret değil mi?” (LOTH3) sözleriyle dile getiren İspartalı Hakkı Efendi’ye göre kavaid yani dil bilgisi kurallarının öğretildiği derste uygulanması gereken temel yöntem tümevarımdır. Bu nedenle tümdengelim yöntemiyle hazırlanmış dil bilgisi kitaplarının bir tarafa bırakılarak defter kullanılması gerektiğini savunan İspartalı Hakkı Efendi, yöntemin aşamalarını şöyle ortaya koymuştur:

Peki ne yapacağız? Yapacağımız pek sâde.. Küçücük çocuklara ana lisânını kolaycacık öğreten tabiatı yapabildiğimiz kadar taklîd edeceğiz. Dâima bu noktayı gözeteceğiz. Tabiatıta sinâî kitap var mı? Yok. O hâlde biz de kitabı atıp kavâidi lisânın kendi sînesinden çıkaracağız. Ta ’rîfi atladık. Talebemiz arasında ârif olanları kendi hesaplarına ta ’rîf yapabilecek.

...

Kitâbı bahis sırasını gösterir bir defter gibi kullanacağız, diyoruz. Bunu nasıl yapacağız? Kitâplarda ekseriyetle ta ’rîf ve taksim her şeyden evvel. Biz ta ’rîfi büsbütün geçeceğiz. Kavâid denilen şeyle biraz uğraşınca müteallimînin zekâca, irfânca geri olanları da onunla biraz senli benli olacak.. Onu göreceğ.. Ne işe yaradığını az olsun anlayacak.. Belki bunu kendi fehmine, kendi takdîrine göre ta ’rîf de edebilecek. Ammâ bu ta ’rîf, her kaydından bir incelik çıkacak sûrette âlimâne değil imiş. Ne zararı var? Biz onların ta ’rîfinden kavâid- i dekâyıkı öğrenecek değiliz.. Onlar da rüşdiyede iken kavâid müellifi olacak değililer. Ezbere ta ’rîf okutmaktan hoşlananlar var ise, onlar bu meraklarını eğlendirmek için evlerinde papağan beslesinler! Biraksınlar da çocuklarımız nâtıkasına sâhib olsun! Onlar içinde ne müdekkık, ne müteammik müellifler çıkacağını bize istikbâl gösterecek. Hem de kâniim ki biz ölmeden onları göreceğiz!.. (LOTH4)

İspartalı Hakkı Efendi, Türkçe derslerinde ezberle birlikte kullanılan temel tekniğin dikte olduğunu, bu yolla tanımların öğrencilere ezberletildiğini, bu nedenle konuşamayan öğrenciler yetiştirildiğini şu şekilde ortaya koymaktadır:

Bu kadar yokluk ve kargaşalık içinde hangi muallim, hangi usûl-i tadrîse tevessül edip muvaffak olabilir?...Usûl-i tadrîsimiz hep kitabı hışır hışır ezber ettirmekten ibâret değil mi? Muallimliğimiz hep bu kuru ve öldürücü işe eli sopalı yasaçılık etmek değil mi? Vâkıa memlekette Dârü’l-Muallimîn’in açılması Mekteb-i Tıbbiyye’nin açılması kadar mühimdir. Vâkıa mekteplerde

memleketin evlâdına karşı hakîkî baba himmetiyle, hakîkî ana şefkatiyle çalışan muallimîn-i muhtereme yok değildir. ... Küçük mekteplerde büyük hayâlli muallimler görülmüştür ki kendi zu'mularınca yeni ve muvâfık bir kavâid-nâme te'lîfine kalkışıp meselâ "müstağnî-i arz u îzâh olduğu üzere lisân-ı azbû'l-beyân-ı Türkî üç lisandan mürekkebe olup..." sûretinde bir dîvânelik silsilesi tutturarak zavallı çocuklarımızı baş döndüren diktelerle, notlarla sersem ve belki asam ve ebkem etmişlerdir. (LOTH3)

Yukarıdaki alıntıda Ispartalı Hakkı Efendi'nin vurguladığı önemli bir nokta da dil bilgisi derslerinin öğretmen merkezli yapılmasıdır. Bu da dil bilgisi kurallarının doğru veya yanlışlığının öğretmenin anlayışına göre değişebileceğini göstermektedir. Oysa Ispartalı Hakkı Efendi, akran etkileşiminin ön planda olduğu öğrenci merkezli bir eğitim anlayışıyla ana dili eğitiminin başarıya ulaşacağını ifade etmektedir. Konferansın başka bir bölümünde Ispartalı Hakkı Efendi öğrenci merkezli eğitimi şöyle dile getirmektedir:

Biliyoruz ki bu çocukcağız ana kucağından başka mektep görmemiştir. Ya, ana kucağı mektep midir? Şüphesiz ki tabiatın şu geniş meydânı bütün mekteptir. Bizi muhit olan şeylerden ders almayı bilsek, belki de hiç başka kitâba, başka muallime muhtâc olmayacağız. Çocuğun muhîti dikkatle tahlil edilecek olsa bunun için en iyi usûl-i tadrîs çıkar. Öyle bir usûl ki onda her şey tabii, her şey su gibi akıyor... Sınâ'î, zoraki bir şey yok. Biz de kavâid tadrîsinde bu misâli taklîd etmeliyiz... Tabiâte ve tabiatın ilcââtına, sevkîyâtına tâbi olmalıyız. Buna muvâfık ve mütekârib olan şeyleri kabul ve tervîc etmeliyiz. Buna uymayan şeyleri terk ve def' etmeliyiz. (LOTH1)

Ispartalı Hakkı Efendi, öğrencilerin okuma becerisi üzerine çalıştırıldığını ancak asıl yapılması gerekenin anlama ve anlatma becerilerini birlikte geliştirmek olduğunu savunmaktadır. Böylece çocuk çevresindeki olay ve nesnelerin farkına varmaya başlayacak, kendisini, toplumu ve dünyayı daha iyi tanıyacak ve tanıtacaktır:

Kavâid dersinde gözetilecek şeylerden biri de etfâli söze, söz söylemeğe alıştırmaktır. Etfâl söze nasıl alıştırır? Pek sâde.. Birtakım şeyler görür.. Onları anlatmak ister. Gördüğü şeyler kendince ne kadar vâzih olursa sözü de o kadar vâzih olur. Çocuğu eşyâyı iyi görmeye, iyi anlamaya sevk etmeli. Çocuğa bunu âdet ettirmeli. Yoksa görmediği, hissetmediği şey üzerine çocuğu söyletmek, yazdırmak nâfiledir. Etfâli görmeye, göstermeye tahrîk eden usûl, şüphesiz en kolay, en faydalı bir usûldür. Çocuktan sormalı... Geçen arabanın atları siyah mı, kırmızı mı? Bunu görmüş, buna dikkat etmiş ise iyi cevap verir. İçinde kaç kişi var? Kadın mı, erkek mi? Yaşlı mı, genç mi? Araba temiz mi, pis mi? Yeni mi, eski mi? Çocuk bunları görmüş, anlamış ise verdiği cevap söyleyeceği söz tabii olur, hakîkî olur, vâzih olur, yanlışsız olur. Ma'lûmdur ki kelâm esâsen dâhilî ve hâricî olmak üzere iki cihetli bir şeydir. Bunun bir cihetine "ma'nâ" deriz, bir cihetine "lâfız" deriz. Ma'nâ ciheti yufka ise, lâfız ciheti yufka olur. Düşünülmeden, sathî sûrette söylenen söz sathî olur. Eşyâyı iyi tanımalıyız ki iyi ifâde edelim. Bu noktada sözü uzatacak olsak çok uzar. Şunu unutmamalıyız ki çocuğun bu işteki kabiliyetini işletmek, meleke hâline koymak, tevsî' etmek muallimin vazîfesidir. Bu iki cihetin, yani ma'nâ ile lâfzın, anlama ile anlatmanın birlikte terakki ettirilmesi pek tabii bir şey iken, biz çokluk tabii hareket edemediğimizden bunu yapamıyoruz. Bir ciheti mühmel bırakıp bir ciheti işletiyoruz. O hâlde ki eşyâya vukûfça pek kof iken derin sözler söyleyeceğini zu'm eden kâtipler, edipler yetiştiriyoruz. Bunlar suyu bilmezler, fakat su üzerine sudan sözlerle makale yazıp sahifeler doldururlar. (LOTH4)

3.Yazının Durumu

Konferansta üzerinde en fazla durulan konulardan bir de yazı olmuştur. Dil bilgisi kurallarında olduğu gibi yazının da millî olmadığı, Araplardan alındığı, zamanla bazı değişikliklerle uydurma bir yazı ortaya çıkarıldığı savunulmaktadır:

Peki, yazı ve yazılış bizim mi? Yine hayır. Yazı Araplardan alınmış. O yazı ki onu Arap da başkalarından almış... Bir zaman (ن ي ، ت ، ث) birbirine karışacak sûrette noktasız kullanılmış.. (فاقبلوا فاقتلوا) birbirine karışarak okunmuş...Bakmışlar ki olmuyor... Nokta koymuşlar...Yine olmamış... Nihâyet hareke koymuşlar. Bunu Acemler alıp bazı noktaları

üçlemişler. Biz ise bunu kalıbıyla almışız... Sûretâ mâl etmişiz... Fakat bizim diyecek mühim bir tasarruf yapamamışız... Bundan başka harfler içinden birazını biz de ayırmışız... Arapçaya maksûr bırakmışız. (LOTH2)

Yazı nedir? Ispartalı Hakkı Efendi'ye göre yazı, ağzımızdan çıkan sesleri gösterir işaretlerden ibaret bir şeydir. Bu açıdan ağzımızdan çıkan her sesin bir karşılığı olmalıdır. Harf olarak tanımlanan bu seslerin karşılığı ikiye ayrılmaktadır: sâ'it (ünlü) ve sâmit (ünsüz). Yazıyla yani alfabeyle birlikte yazılışın da millî, bize göre olmadığı şöyle açıklanmaktadır:

Şimdi nazariyemizi tatbik edelim. Ağzımızdan çıkan "baş" kelimesini işaretlerimizle resmedeceğiz, yani yazacağız. Bunda iki husûsî harf var: "b, ş" ... Bunlar sâmit. Bunları bir sesle dışarıya atacağız. O ses ise daha umûmî bir harf olan "a" sesidir. Bu ise sâ'it. Şu da ma'lûmumuz ki ağızdan bir defada atılan harfler, kaç tane olursa olsun, hecedir. Şu hâlde "baş" kelimesinde bir hece var... "Başak" kelimesinde iki hece var. Buna bakınca her heceyi okutmak için bir sâ'it lâzım. Şu kaba hurdecilik için de zannedirim ki yazının en sağlam esâsını, en ince hikmetini görebiliriz. En tabii, en ziyâde fenne muvâfık olan yazı da bu ihtiyaca uyan yazıdır. Bugün mevcut elifbâlardan bazıları bu ihtiyaca daha yaklaştı... Bazıları çok uzaklarda. Bizim yazı tam fennî yazı olacak hâlde değil. Bir kere sâ'it yerine, (ا، ي، و) olarak dört harf koymuşuz... Bunlara harf-i imlâ demişiz. Harf-i imlâdan mâ'adâ harflerin adı yok. Bir kere de sâmitleri, sâ'itleri iyi ayırmamışız. Bugün (ج) hem sâmit, hem sâ'it... (ل)، (س)، (ع) kezâ hem sâmit, hem sâ'it.. Asker başıbozuk kıyâfetinde olan yerde inzibât kalır mı? Sonra da sâ'itler karışık olmakla berâber, eksik. İtirâf etmeliyiz ki yazımız islâha çok muhtâc... Yazılış bizim değil, dedik. Hakikaten yazılış da bizim değil. İşte size iki harf: (ك، ل) Bunu okuyunuz. Bunu bu hâliyle okuyamazsınız. Okurum, diye atılan mugâlâta etmiş olur. Çünkü bunu üç türlü okumak mümkün... Çünkü her hecenin üç sâ'ite ihtimâli var... Kâf'ın Arabîliği Farisîliği işi bir daha çatallandırır.. Üç ihtimâl altı olur. Evet, üstüne altına bakarak bunu altı türlü okuruz. Hem de lisânımızda bu altı sûretin manaları da vardır. Bu kelime başa mukârin ise "kel"dir. Bir emir yerinde ise "gel"dir. Bunu meselâ "kel başa çimşir tarak" ve "gel buraya" sûretinde görünce iki türlü okuruz. Kelime cüz'ün yanında "küil", bülbülün yanında "gül"dür, böylece (كل) "kil" ve (كل) "gil" de olur. Harfler çoğalınca ihtimâl çoğalır. Meselâ bir sıraya dizilmiş üç harfi sâ'it olmayınca lâ-ekall yirmi beş türlü okumak kâbilirdir. Meselâ (بحر، فكر، جرم، حرم، نعم، هنر، بلا، شتا، جدا، سنه، كره، على سب، غلو، لذت، حدث، خرم، اما،) كور، كين، جان، اقل، كلى، ملى، قبه، هره، ذره، حما،) kelimeleri hep üçer harf. Harfleri kaldırıp da bunların yerine birer noktadan üç nokta koysalar da haydi bunların harekesini bulunuz da okuyunuz, deseler ne kadar garib bir teklif olur. Hâlbuki biz bu teklifi mekteplerde lisân ve kavâ'id dersine gelen çocuklarımıza her gün tatbik ediyoruz. (LOTH2)

Arapça, Farsça ve Türkçe arasındaki kural farklılıkları, öğrencilerin yazılı anlatımlarına da tesir etmekte ve diller arasında kural veya ek ödünçlemesi yapılarak yanlış kullanımlara neden olmaktadır. Ispartalı Hakkı Efendi bu durumu şöyle açıklamış ve örneklemiştir:

Çocuk "deniz" diyemeyecek "bahr" diyecek "bahrlar" diyecek yerlerde "bahirler" diyebilecek mi? Hayır, "bihâr" diyecek, "ebhâr" diyecek "buhûr" diyecek. Ey sonra! "Hakîm" ler diyecek yerde "hükemâ" diyecek, "tabîb"de "etibbâ" diyecek, "marîz"de "marzâ" diyecek, "marzî" yazacak, "kerîm"de "kirâm" diyecek... Ey sonra? Sonrası yok... Sonu bulunmaz bir derd. (LOTH2)

4. Ders Araç Gereçlerinin Durumu

Ispartalı Hakkı Efendi konferansında Türkçe eğitimini materyal olarak da değerlendirmiş ve önemli eksikleri dile getirmiştir. Bunların birincisi okumaya başlayan öğrenciler için okuma kitabının olmaması veya yetersiz olmasıdır:

Diyorduk ki lisânımız âsâr itibâriyle de fakîr. Etfâl için mugaddî ve hazmî ve temsîlî âsân kitaplarımız yok. Kırâate başlayan çocuk ne okuyacak? Âşık Garib, Kan Kalesi gibi şeyler mi? Yoksa Cezmi ve Rübâb-ı Şikeste gibi şeyler mi? Bugün çocuklara Âşık Garib okutulmaz, Cezmi okutulamaz. Gülistân gibi La Fontaine masalları gibi bir tane bile kitabımız yok. Arap ve Acem mukallidi ediblerimiz, şâ'irlerimiz hep Türkçeyi istihkârla gelip gitmişler. Ona ibtidâ'î ihtiyaçlarına muvâfık eserler hediye edememişler. Hediyelerinden geçtik, onu Arabî'nin Farisî'nin tagallübleri, tasallutları altında ezmişler, sıkmışlar, yıkmışlar, öldürmeğe kasdetmişler. Bugün lisânımızda çocuklara kırâat kitâbı olarak okutulacak âsâr yok. Bizde temeyyüz-i Farisî ile altmış bin beyit yazan Firdevsî gibi lisâna hizmet edip de –onun (عجم زنده کردم بدین پارسی) dediği gibi– bi-hakkın fahr edecek bir sahip daha yetişmemiş. Eski iki üdebâmız hep hep boğmaca öksürüğüne tutulmuş. Kırâat kitabı olmak üzere son zamanlarda yetiştirilen tek tük eserler nâ-kâfi. Bunlar mugaddî de değil, hazma kâbil de değil. (LOTH2)

Konuşmasının diğer bir bölümünde okuma kitaplarıyla ilgili -neden zorunlu olduğu merak konusu olmakla birlikte- bir öneride bulunan Ispartalı Hakkı Efendi, edipleri fazla olan bir dilde okuma kitaplarının olmamasından yakınmakta ve özümüze dönüş yapılarak eserler üretilmesi gerektiğini savunmaktadır:

“Çocuğuma ne okutayım?” yahud “Evimde ailece okunacak kitap isterim” diyen babaya, aile reisine karşı tıkanıp kalmak pek çokların başına gelmiş bir şeydir. Evet, işte bir baba, bir aile reisi bizden kırâat kitâbı istiyor. Ne diyeceğiz? Kemteriniz bir defa bunların birine Kitapçı Arakel Efendi'nin Ta'lîm-i Kırâ'at'lerini tavsiyede muztar kaldım. Fil-hakîka onlardan iyisi de yok. Fakat, fakat... Bakılsa bizde herkes edip.. Herkes şair... Edebiyattan anlamayan, şiirden çakmayan kimse yok. Edebiyâtı bu kadar feyzli, üdebâsı bu kadar bol olan bir lisânda La Fontaine Masalları gibi sâde hikmetli eserler olmalı değil mi idi? Bunu lisânımıza nakle çalışanlar olmuş... Fakat birisi bile zerre kadar muvaffak olmamış. Eserin aslı, etfâl için o kadar me'nûs ve mahbûb olan o gıdâ-yı irfân nerede?

...

Hele lisânımızın feyz-i fitrîsine bin şükür ki eski Türkler, dedelerimiz bize kaba sözler içinde ince hikmetli meseller bırakmışlar. Bunların bıraktıkları meseller bizim için en sâf nümûnelerdir, en temiz eserlerdir. Bunları taklid ile yazacağımız sâde kırâat kitapları elbette çocuklarımıza gıda teşkîl edecektir. (LOTH2)

Konferansta ikinci olarak değinilen konu dil bilgisi kitaplarının da yetersiz ve aynı zamanda çocuklara uygun olmamasıyla ilgilidir:

Kırâat kitabımız yok. Acaba kavâ'id kitâbımız var mı? Vâkiâ Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân ismindeki kitaptan, Cevdet Paşa'nın Kavâ'id-i Osmâniyye'sinden beri bir hayli kavâid yazılmış. Yazık ki bunlar bir kere etfâlin ihtiyacına elverişsiz, bir kere de lisânının hâline tabiatine muvâfık değil. Bir kere etfâlin ihtiyacına elverişsiz... Bunun tâ başına ekseriyetle bir ta'rîf yazılmış.. Meselâ: “Sırf bir lisânı doğru söyleyip yazmak fennîdir” yahud daha tumturuklîca: “Sarf-ı Osmâni, Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak için Osmanlıca kelimelerin asıllarıyla sûret-i iştikâk ve imlâlarını bildiren bir fendir” gibi bir şey. Çocuk bunu, ya papağan gibi ezber edecek, ya ki ezber etmeden, böyle ise bana ne deyip geçecek. Bunu ezber etse de etmese de netice hep birdir. Muallim talebesine kavâidin bu işe yaradığını fi'ilen isbât ve ihsâs edemedikten sonra kitabın başına hazırlanmış ta'rîf koymaktan ne çıkar! (LOTH2)

5. Ölçme ve Değerlendirmenin Durumu

Ispartalı Hakkı'nın konferansında dil derslerinin öğrenci başarısını önemli oranda etkilediğine ilişkin ipucu vardır. Bunun yanında ölçme ve değerlendirmedeki yanlış da göz önüne serilmektedir:

Rüşdiyelerden birine müdâvim bir çocuk tanıyorum. Zekî ve çalışkan denilebilecek bir çocuk.. Mâ-hâzâ bu sene “lisân-ı Osmânî” ile diğer iki dersten ikişer numara almış, sınıfta kalmış. Çocuğu şöyle bir yoklama ettim. Türkçeyi söylüyor, yazıyor, tahlil ediyor. İmtihanda ne sorulduğunu öğrenmek istedim. Çocuk haklı bir işbirârla haber verdi.. “müstecâbü’-d-da’ve”, “alâ kile’t-takdîreyn” ne olur? diye iki şey sormuşlar. Bunları bilememiş. Sonra “müstecâbü’-d-da’ve” de aksâm-ı seb’adan ne var? demişler. Hepsi bu. İmtihan varakasını aldığıında “lisân-ı Osmânî” den iki numara kazanmış olduğunu anlamış. Çocuk sınıfında kalacak. İhtimâl bundan nâşî mektepten vakitsiz alınacak. Şu işi yapan mümeyyiz efendiye Cenâb-ı Hak amelîne göre cezâ vermeyecek mi? Bu küçük bir şey.. Fakat bu küçük vakanın zımnında memleketin istikbâli, ihtimâl, mühim bir zekâ, mühim bir kuvvet kaybetti. Sözde “Eti senin, kemiği benim” vasiyeti bugün hükümsüz. Hâlbuki zavallı babaya kemik de kalmıyor. (LOTH4)

Sonuç

Yaşadığı dönemin ilerisinde görüşlere sahip ve milliyetçiliği ön planda tutan bir eğitimci olduğunu verdiği konferansla ortaya koyan ve 110 yıl öncesinde dil eğitiminin durumunu gözler önüne seren Ispartalı Hakkı Efendi Türk’ü ve Türkçeyi merkeze alarak Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtulmak gerektiğini, kural, kelime, vezin ezberlemek yerine ana dilini en derin anlamlarda kullanabilen bireyler yetiştirilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Ona göre dönemin dil ve dil eğitiminin özellikleri şunlardır:

1. Rüştiye mekteplerinde okutulan Lisan-ı Osmani derslerinde sadece dil bilgisi kurallarının öğretimi yapılmaktadır. Öğretilen kurallar çocuğun annesi, babası veya çevresinden duyduğu dile uygun kurallar değil Arapça ve Farsçanın kural, çekim ve vezinleridir. Bu da dil eğitiminin yapay olmasına neden olmuştur.
2. Rüştiye mekteplerinde öğretmen merkezli eğitim yapılmaktadır. Öğrencilerin anlatma becerilerinden ziyade okuma becerisinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Önemli olan dili doğru ve etkili bir şekilde kullanmak yerine kuralların ezberlenmesidir. Bu da tümdengelim yönteminin ve ezber tekniğinin yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.
3. Yazı ve imlâ millî yani Türkçeye uygun değildir. Öğrencilerin duyduğu dille yazdığı dilin birbirinden farklı olması dil eğitimini olumsuz yönde etkilemektedir.
4. Okuma becerisine önem verilmesine rağmen eksikliği en fazla hissedilen materyal okuma kitaplarıdır. Çocukların okuyabileceği, ailelerin çocuklarına okutabileceği kitap sayısı oldukça azdır.
5. Dil bilgisi kurallarının öğretiminde belli bir standart yoktur. Öğretilen kuralların doğruluğu veya yanlışlığı öğretmenin mensubu olduğu, takip ettiği bilim çevresinin anlayışına bağlıdır. Dili işlevsel olarak öğretecek öğretmen ve kaynak yok denecek kadar azdır.
6. Dil derslerindeki ölçme ve değerlendirme faaliyetleri bilimsel olarak yapılmamakta ve dil dersindeki başarı, çocuğun okul başarısını da etkilemektedir.

Kaynakça

- Akyüz Y. (2005). Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000- M.S.2004, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Altınova, A. (2010). Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Bağcılar Belediyesi (2014). Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sıratı müstakim Mecmuası, C..3. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi.
- Efe, A. (2017). Bizim Ramazanlar. Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi, Ayrıntı, S.51, s.33-37.
- Ispartalı Hakkı (1325). Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında Konferans 1, c. 03, sa. 057, sy. 070 – 072, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Sırat-ı Müstakim , MakalelerSM_00583

- Ispartalı Hakkı (1325). Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında Konferans 2, c. 03, sa. 058, sy. 091 – 096, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar,Sırat-ı Müstakim, MakalelerSM_00599
- Ispartalı Hakkı (1325). Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında Konferans 3, c. 03, sa. 059, sy. 105 – 106, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar,Sırat-ı Müstakim, MakalelerSM_00608
- Ispartalı Hakkı (1325). Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında Konferans 4, c. 03, sa. 060, sy. 118 – 123, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar,Sırat-ı Müstakim, MakalelerSM_00618
- Ispartalı Hakkı (1325). Lisan-ı Osmani Tedrisatı Hakkında Konferans 13 c. 03, sa. 074, sy. 344 – 345, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar,Sırat-ı Müstakim, MakalelerSM_00791
- Karal, E. Z. (2001). Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu (Tarih Açısından Bir Açıklama), Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, s. 7-97, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, M., Tokdemir, M.A. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9(4), 851-876.